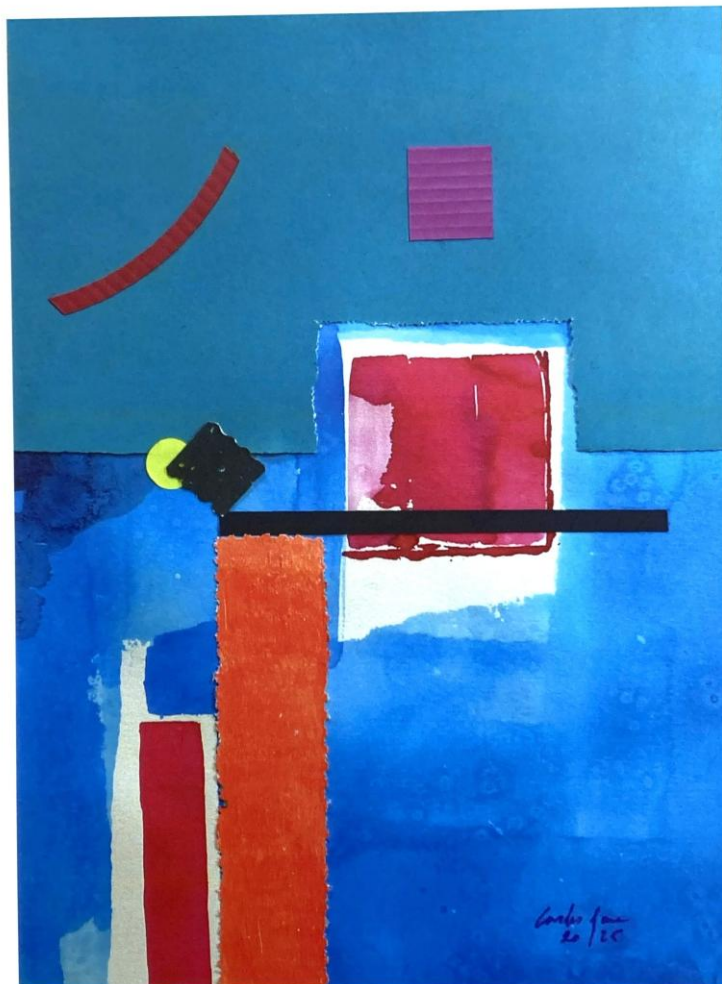


P A P E R S

DE LA COSTERA



21

Octubre de 2025
Associació d'Amics de la Costera
Institut d'Estudis Comarcals



Diputació
de València

Àrea de
Cultura



Institució
alfonso
el magnánim



Xàtiva
Ajuntament



EDITA:



COORDINACIÓ:

Vicent Torregrosa Barberà

CONSELL DE REDACCIÓ:

Alfred Boluda, Josep Cerdà, Joaquim Corts, Josep Vicent Martínez, Antoni Martínez
Cèsar Pla, Germà Ramírez, Josep Ripoll i Vicent Torregrosa

DISSENY I MAQUETACIÓ:

Paco Tortosa, Ricard Vila i Vicent Tormo

IL·LUSTRACIONS:

Carles Grau

ASSESSORAMENT LINGÜÍSTIC I TRADUCCIÓ:

Consell de redacció, Lorena Cayuela, Raquel Samper, Vicent Terol i Vicent Tortosa

© PAPERS DE LA COSTERA, Xàtiva 2025

© Dels articles i les il·lustracions, les autores i els autors

© De les característiques d'aquesta edició, Associació d'Amics de la Costera

IMPRIMEIX:

Gràfiques TORMO - Xàtiva

DIPÒSIT LEGAL:

V-1437-1986

I.S.S.N.:

0214-9893

COMANDES I INTERCANVIS:

Associació d'Amics de la Costera, Carrer Noguera, n.º 10, 46800 Xàtiva
amicscostera@hotmail.com

SUMARI

I. PÒRTIC

PRÒLEG

Vicent Torregrosa Barberà, pàg. 8

II. HISTÒRIA

Senyors i senyories al territori de Xàtiva en la Baixa Edat Mitjana

Antoni Furió, pàg. 13

Els usos del Buixarró a Xàtiva i les comarques de la Costera i la Ribera durant l'Antiguitat i l'Edat Mitjana

Rosario Cebrián Fernández, pàg. 55

Correcció de la divisió comarcal referida a la comarca de Xàtiva.

Agustí Ventura Conejero, pàg. 73

III. ALGUNS PALAUS SENYORIALS DE XÀTIVA

Palau del Marqués de Montortal de Xàtiva. Intervenció. Pervivència i realitat construïda

Vicent Torregrosa Soler, pàg. 99

La Casa Móxica-Blasco-Parra de Xàtiva

Mariano González Baldoví, pàg. 117

La bella casa de la Caldereria 26 de Xàtiva

Mariano González Baldoví, pàg. 139

La casa dels barons de Sacrolirio de Xàtiva: antecedents històrics i procés de recuperació

Pablo Camarasa Balaguer i Sergi Pérez Serrano, pàg. 171

L'Alqueria de Pròxita.

Origen, propietaris i arrendadors o mitgers

Mariano González Baldoví, pàg. 183

La casa dels Sanç de Sorio en el carrer Montcada

Pablo Camarasa Balaguer, pàg. 201

IV. SOBRE EL PATRIMONI CIVIL DE DIVERSES POBLACIONS DE LA COMARCA

La Casa de la Vila de Montesa

Josep Cerdà i Ballester, pàg. 213

L'antic palau dels Fenollet al Genovés

Francesc Úbeda Bataller, pàg. 221

El palau de Moixent, un tresor patrimonial desaparegut

Vicent Terol i Reig i Vicente G. Pascual Montell, pàg. 241

El palau de Sanç dels Vallés

Xavier Ribes Cuenca, pàg. 263

La Casa dels Guzmán a Canals: la Casa de la Vila de Canals

José A. Polop Morales, pàg. 277

Els palaus senyorials de La Granja de la Costera i Cerdà, una forma de modular la realitat de l'espai i el temps

Emília Mollà i Ribes, pàg. 295

Palau dels marquesos de Montortal i de la Calzada a Cerdà

Emília Mollà i Ribes, pàg. 307

La torre medieval de l'Alcúdia de Crespins (s. XII-1928)

Abilio Reig-Ferrer, pàg. 321

El Palau

Alfons Vila, pàg. 335

Una passejada pels palaus perduts de la Costera

Vicente Gabriel Pascual Montell, pàg. 339

V. SOBRE EL PATRIMONI CIVIL DE DIVERSES POBLACIONS DE L'ANTIC TERME DE XÀTIVA

Palau-castell de Malferit.

Rehabilitació com a Ajuntament d'Aielo de Malferit.

La revaloració d'una edificació del segle xv.

Vicent Torregrosa Soler, pàg. 379

El palau de Sanç. El gust del renaixement a l'Énova

Josep A. Gisbert Santonja i Josep Gisbert Garcia, pàg. 405

L'Olleria: de la Casa del Batle a la Casa de la Vila

Josep Vicent Vidal i Vidal, pàg. 419

VI. CRÒNICA

Memòria d'activitats de 2024-25, pàg. 431

L'ALQUERIA DE PRÒXITA.

ORIGEN, PROPIETARIS I ARRENDADORS O MITGERS

MARIANO GONZÁLEZ BALDOVÍ

I.- LA CASA EN L'HORTA

D'entre les cases de camp de l'Horta de Xàtiva destaca una per la seua simplicitat i puresa formal, sense baranes, terrasses ni torretes que veiem afegides en construccions més modernes. Ja de lluny es capta la dignitat inimitable de lo antic, l'absència d'artificis emfàtics. Quan ens acostem es confirma la impressió, les dimensions menudes i equilibrades, la distribució dels buits en els murs, la sabia disposició de les dos portes, una a llevant i altra a ponent, que proporciona

frescor a l'interior i permet alternar a un costat o a l'altre, matí o vesprada, l'estada dels habitants.

La visitarem per primera volta, convidat pel seu nou propietari, només adquirir-la fa vora deu anys, quan la descura del temps i potser la mà humana l'havia deixada en l'esquelet: quatre murs perimetrals, ferits per grans descrostats, forjats enfonsats, bigues caigudes i fusteria podrida, com mostra una selecció de les fotografies que férem en aquella ocasió i considerem imprescindibles per al lector que no l'haguera vista en estat de desolació i abandonament.



Façanes de l'alqueria com estaven en març de 2016. Foto MGB.



A l'esquerra, es veu la fàbrica on es va desprendre la crosta del morter. A la dreta, accés a l'andana. Fotos MGB, 2016.



Façana posterior, on es distingeix la línia que separa la construcció original de l'afegida al segle XVI. Foto MGB, 2016



Dalt, angle nor-oest de la planta superior, amb dos espielleres i el forjat caigut.
Baix, finestra sud de la sala principal de la primera planta, amb els festejadors. Fotos MGB. 2016





Quadra del semisoterrani, amb els sostre assolat. Baix, pessebres de l'estable.
Fotos MGB. 2016.





Estat de la façana lateral de llevant i part de la tàpia del corral, foto MGB. 2016

L'actual edifici està conformat per dos construccions: la part dreta o cap al nord més antiga i simètrica, amb la porta centrada a eix, i en la part superior dos fileres de tres finestres cadascuna en un ritme de distribució perfecte. La fàbrica és de tapiat encofrat, com es veu en les parts on havia caigut l'enlluït de morter de calç, és un procediment constructiu ràpid i barat, emprat en els segles XIV i XV, no més enllà, diríem. El fet que tinguera dos nivells de finestres en una andana d'una alçada molt gran es deu a que era un espai destinat a la criança dels cucs de seda en nombrosos prestatges de posts de canyís.

El cos afegit a l'esquerra es diferencia per la part de fora perquè la fàbrica és de tàpia valenciana, de maó de pla i morter, com veiem emprat en edificis de la ciutat, tant medievals com dels segles XVI i XVII; per exemple: en la casa Sanç d'Alboi, en l'Hospital, l'Almodí o el Palau d'Alarcó. Cal preguntar-se per què es va recreïxer la casa que fins aleshores només es destinava a usos agrícoles.

La primera circumstància que ens vé al pensament és un canvi de propietari, algú que havia

prosperat en l'escala social i volia materialitzar l'ascens comprant una alqueria en una de les partides més cares de l'Horta de Xàtiva. Naturalment, açò és només una hipòtesi. Però hi ha una segona part, que està molt a la vista: a la casa de llavor li van afegir un cos habitable, per al senyor i la seua família. No va voler gastar molts sous en l'aspecte exterior: no van fer socolada, cantoneres, ni finestres de carreus. Tampoc van posar gens d'interès en harmonitzar la nova fàbrica i la composició de buits en les preexistents: els murs són de paredat antic, i els buits de les tres façanes els obriren allà on convenia, feren o no joc amb les antigues. Potser va acudir a un mestre obrer de vila conegut seu o veí, o al que li va fer el pressupost més baix. També és possible que el propietari fugira de donar-li un aspecte exterior de riquesa i ostentació per tal de no estimular l'interès de lladres nocturns. Des del moment es va fer habitable, alçaren un mur o tanca de corral amb finalitat de protecció així com per a espai complementari on guardar eines del camp, o fer vida: pelar fulla, escaldar capolls, rentar roba, menjar, etc.

Si per fora és notable la desconexió entre la part original i la nova, en els espais interiors la vertebració forçada és encara més notable. Començaren fent un gran clot en el bancal adjunt a la casa, per rebaixar el nivell respecte de la resta de l'edifici, on poder instal·lar la quadra, els pessebres, als que es baixaria per una rampa al costat de l'entrada. La fondària va ser la justa per tal de deixar espai lliure per als finestrals de ventilació de l'estable, de manera que es creava un semisoterrani que demanava sobre ell una mena d'entresol al que s'accedia mitjançant una escala ben elemental per donar pas a la *zona noble*.



Escala de mínims recursos, d'accés a les dependències del senyor.
Foto MGB. 2016

Les dependències ocupades pel senyor eren bàsicament dos: una gran sala i una possible alcova o cambra de dormir. La primera estava pavimentada amb taulers de fang sembrat de cantoneres de cairons mitjans de ceràmica d'aresta, i tot i que no en quedava cap *in situ*, per sort, arribàrem a temps de prendre una fotografia de les marques en l'algeps, així com de fragments escampats en sala, de taulells d'aresta, inequívocament de la segona part del segle XVI, iguals als de la socolada del saló no-

ble de l'Hospital. El testimoni ceràmic, tan desitjat pels arqueòlegs per datar aproximadament les excavacions, ací encara estava ben a la vista. La sala s'havia pavimentat i, per tant feta en dita centúria, com confirmaven altres testimonis. Cal fer l'observació que no consta que mai l'alqueria tinguera pou d'aigua per al consum humà, el que fa suposar que les visites del senyor no serien massa llargues.



Esquerra, marques en l'algeps del paviment de la sala, dels taulers centrals de fang i els cantoners de taulells esmaltats. A la dreta, fragments dels taulells d'aresta del segle XVI. Fotos MGB, 2016.



Finestra de la façana sud amb fusteria de discreta composició inspirada en dissenys serlians i un mainell en forma de permòdol de fulla d'acant a la part superior central.
Foto MGB, 2016.

Més suggeridor és el mainell en forma d'acant, divisor de la part superior de la finestra meridional, proper al llenguatge manierista de Serlio, del que en coneixem en Xàtiva molt pocs, però en especial, el conservat en la casa de la plaça de Santa Tecla que va pertànyer als Pròxita, o siga als mateixos propietaris de l'alqueria, mainells entre els quals, ara per ara, no podem establir cap connexió.



Figura de grisalla de Sant Pau, de dimensions del natural. Foto de MGB, 2016, quan la sala no tenia forjat.

Finalment, el tercer testimoni de l'alqueria que cal datar al segle XVI, són el dibuix en grisalla de Sant Pau, així com altres, molt perduts, de personatges i elements arquitectònics de difícil identificació que ornamentaven una sala contigua que podria haver sigut una cambra de dormir. S'ha especulat també sobre l'ús com a oratori, privilegi que no està documentat, i potser seria excelsiu en una *residència* tan elemental. No hem pogut relacionar l'elecció dels sants triats.

Sorprén la despesa sumptuària que implica pagar un pintor per a que decore una sala menuda d'una casa de l'horta. Al capdavant, tots els elements ornamentals conservats, com ací es veu, pertanyen a una cronologia que podem acotar entre els mitjans i el tercer quart del segle XVI, el que ens dona peu a apuntar la possibilitat d'un canvi de propietat en eixe arc cronològic, del que no tenim notícia. El fet que Gaspar Bella, del que tractem més avall, demanara una crescuda quantitat en 1588, i posara com a garantia una part de l'heretat, sense que el censal fera constar l'existència d'un censal anterior que la gravara, podria indicar que en aquell moment estava lliure de càrregues. No quedaria pendent cap despesa de l'ampliació i ornat.

II. ELS SUCCESSIUS PROPIETARIS DE L'ALQUERIA DE PRÒXITA DES DE 1588 A 2006.

Una faceta de gran interès per als investigadors és la prosopografia, disciplina auxiliar que estudia la interacció entre les persones, les seues relacions familiars, de veïnatge, gremials, econòmiques o de dependència, així com els esforços per escalar estaments en la societat, aspectes tots, sovint marginats pels estudis de naturalesa més general, i que, no obstant això, ens ajuden a entendre successos, fets dels que, potser sabem o sabíem el què, però no el perquè.

És ben coneguda pels historiadors la mutilació de la història de Xàtiva i de les seues gents, degut a la pèrdua irreversible dels arxius en diferents episodis bèl·lics, en especial el de la Guerra de Successió. Per dita mancança, a l'hora de recuperar i relacionar entre ells alguns dels llinatges que governaren la ciutat o tingueren una activitat decisiva

o singular, -que són, precisament, els protagonistes dels documents desapareguts, perquè les persones sense relleu social no sovintegen a les escriptures notariales- hem d'acudir a distintes fonts i tractar de relacionar la informació que ens proporcionen fonts tan dispars com els llibres sacramentals de les parròquies, i multitud de documents dispersos: testaments, hipoteques o plets, trobats per casualitat. En els llibres sacramentals es registraven els baptismes, confirmacions, desposoris i defuncions, amb notables limitacions. Una d'elles és que no solen començar abans de 1534, per tant, és la data més antiga a la que podem arribar; la segona limitació és que, durant més de cent anys, no feien constar els cognoms de les mares, i en general tampoc el nom, circumstància que, sumada a la reiteració de certs patronímics i llinatges, dificulta, i molt sovint impossibilita, la identificació d'individus. Per últim, per no allargar-ho en excés, l'altre greu inconvenient que troba l'investigador és la pèrdua, destrucció i desaparició de moltíssims llibres sacramentals, en especial els de les alqueries, llocs i universitats del terme particular de la ciutat, perquè la creació de rectories de moriscos en dit any 1534 va segregar les fonts documentals, de forma que, a partir d'aquell moment, una persona, nascuda, per exemple, en Cerdà era administrativament de Xàtiva, però el baptisme i la filiació quedaven recollits en aquella parròquia. Amb totes aquestes limitacions és precís que, en voler situar persones i personatges del segle XVI, ens veiem abocats a navegar en un mar de dubtes i conjectures, algunes de les quals anys després queden resoltes per trobar-les correctes o rebutjades per errònies.

En la primera notícia que ens ha arribat fins ara de l'Alqueria de Pròxita, que data de l'any 1588, intervenen dos persones, Gaspar Bella i Tomàs Real Agulló que eren gendre i sogre, dels quals, tenint presents les limitacions anotades més amunt, aportarem unes breus pinzellades del que sabem de la biografia de cadascun.

Els quatre Gaspar Bella

El cens de Xàtiva de l'any 1510 no registra cap persona del llinatge Bella. Trobem citat per primera vegada en 1525 un Gaspar Bella aveïnat en dita ciutat, sense que s'especifique ni l'ofici que tenia o l'estament social al que pertanyia, ni la procedèn-

cia. Els Bella, per tant, sembla que no són un llinatge arrelat en la ciutat en la conquesta o arribats durant el segle XIV, sinó uns pobladors *tardans*, que vingueren per a quedar-se. Hem de fer l'observació que les conclusions tretes només de dos fonts: el cens de 1510 i els aveïnaments de la *Taula de Consells 1500-1549* poden ser errònies, perquè, si acudim als sacramentals de la Seu, a partir del mitjà del XVI ens apareixen baptismes de xiquets del llinatge Bella fills de diversos caps de família, el que vol dir que hi havia altres.

Hi ha un personatge en el que cal parar atenció, un segon Gaspar Bella que era metge i del qual hem registrat huit fills entre 1542 i 1552, cronologia que traça el perfil una persona nascuda entre 1518 i 1520, per tant, és possible que fora fill d'aquell primer Gaspar Bella, aveïnat en Xàtiva en 1525. En tal cas, l'immigrant Gaspar Bella hauria sigut una persona amb béns de fortuna suficients com per sufragar els elevats costos dels estudis de medicina al fill. Per embolicar més encara la identificació, dels huit fills documentats del segon Gaspar, només hem trobat el baptisme de sis, i cap registre del tercer Gaspar, que degué nàixer prop de l'any 1550 en alguna temporada que la seua família residia fora de la ciutat. Queden en suspens, qüestions obertes a la sort o casualitat de que un futur investigador en trobe respostes.

Aquest tercer Gaspar Bella es va casar cap a finals de 1572 amb Isabel Real i van tindre huit fills entre 1573 i 1599. Pertanyia a la classe o estament de ciutadans, i va ser elegit jurat en cap en 1596, any que el consell general de la ciutat, presidit per ell, va acordar la construcció de la nova Seu. Per tant, havia arribat a la més alta magistratura de la ciutat gràcies a la seua solvent situació econòmica i a les relacions socials. No cal oblidar que els càrrecs del municipi eren electius, però era el batle reial qui decidia els electors i elegibles. Finalment, intervé el seu fill, Gaspar Bella Real, (1581-1654), familiar del Sant Ofici de la Inquisició.

Tomàs Real Agulló

Passem ara a Tomàs Martí Real Agulló, notari i cavaller, sogre del tercer Gaspar Bella, que és l'altra persona relacionada amb la primera notícia de l'Alqueria de Pròxita. Els Real són altre llinatge de confusa identificació en el fullatge més alt de

l'arbre. A diferència dels Bella, el cens de 1510 sí recull diversos caps de família Real. Un Martí Real del barri de les Barreres que va obtenir permís en 1509 dels jurats per fer una adoberia,¹ probablement germà del Pere Real que està anotat just davant de Martí. Les adoberies estaven situades en el carrer de l'Argenteria, i el fet de fer-ne una nova, és a dir, invertir un capital en un negoci, indica una bona situació econòmica. Tanmateix, els possibles graus de parentesc entre els diferents Real són tan confusos, que partirem del que tenim ben documentat i segur, que és el notari Tomàs Real Agulló, conegut també com Martí Tomàs Real, fill de Pere Real, notari i d'Isabel Agulló.²

Tomàs, o Martí Tomàs Real Agulló, notari, (? C. 1530-Xàtiva 1585), degué casar-se almenys en dos ocasions, la primera en València, on podrien haver nascut alguns fills dels que no hem trobat baptisme en Xàtiva. En el seu darrer testament de 1585 va nomenar a quatre filles tres d'elles ja casades: Anna, amb Gaspar Tàrrega; Isabel, amb el tercer Gaspar Bella; Dorotea, amb Jaume Ramos, i Margarita, fadrina encara. Posteriorment, es va casar en segones noces amb Vicenta Peris, fill dels quals sabem segur que va ser Tomàs Real Peris, perquè el nomena son pare en el testament com a hereu universal, el que vol dir que no tenia altres fills homes. Com era menor, li va designar en tutor al seu gendre Gaspar Bella, ciutadà.

II.1.- L'heretat de Gaspar Bella

Fins ací hem vist com una de les branques dels Bella es van situar ben aviat entre els llinatges del patriciat urbà de manera molt semblant a la dels Real, de controvertit origen o parentesc amb els Real blanquers xativins de l'època de la Germania, aspecte aliè al nostre estudi. En 1583, el metge Gaspar Bella va carregar dos-centes lliures a favor de don Gaspar Sanç, que intervenia en nom de tutor dels hereus de Martí Pardo.

Mort dit Gaspar poc després de 1583, entre les obligacions contretes pel tercer Gaspar Bella, el ciutadà, fill i hereu seu, casat segons havíem vist amb Isabel Real estava la de fer front al pagament de la renda anual d'aquell censal de capital de dos-centes lliures, per a la qual cosa, en 5 de desembre de 1588, va carregar un altre censal per la considerable quantitat de dos-centes-cinquanta lliures a favor de la Seu, com administradora dels béns i herència del canonge Ximén Pérez Joan,³ de la qual responien, entre altres béns, trenta-tres fanecades, part de l'heretat que tenia en Meses, i és ací on es nomena per primera volta l'alqueria:

"Attenent e considerant que ab acte rebut per Francés Audivert, quòndam, notari, en cinch dies del mes de dehembre del any mil cinc-h-cents-huitanta-huyt, Gaspar Bella, ciutadà, es carregà un censal de propietat de dos-cen-

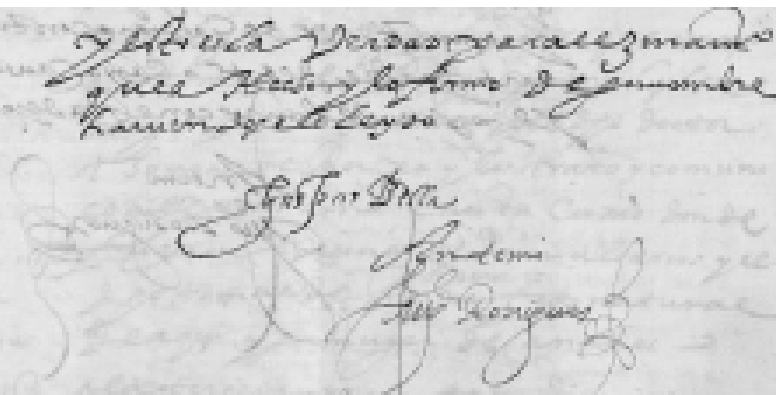
1 En 1509 els jurats donaren llicència a Martí Real per a fer una adoberia. AMX. Índex de Manuals de Consells, 1500-1549, f 310. Martí Real, era el pare de Pere, el qual va patir la repressió dels agermanats. Vegeu Pere Real en PASCUAL BELTRÁN, Ventura, *Játiva Biográfica*. V. III p. 232.

2 En 1560 es nomena a Tomàs Real en un document com arrendador de l'Ènova: ARV. MR. Batlia de Xàtiva. Comptes d'Administració n° 3018. Ingresos (1560). I en altre de 1577 del Archivo de la Provincia de Castilla de la Orden de San Agustín. Galapagar. Hem emprat molta informació dels documents que publicarem en 2024, *Civitas populusque Saetabis. Diplomatarium inèdit de Xàtiva. 1306-1944*, al que remitim en cada cas al lector, i citarem a partir d'ara com *Diplomatari*, que podeu consultar en <https://goo.su/lv9MfG4>. Vegeu en dit *Diplomatari* el Doc. 15810608.1.

3 Ximén Pérez era un patronímic compost, com ara ho són Miguel Ángel o José Antonio, aspecte que hem de tindre en compte per no interpretar que Pérez era cognom. El canonge de la Seu, Ximén Pérez Juan Bou va nèixer en Xàtiva en 1538 on va morir en 1588, deixant en hereuera la seua ànima i administrador al capítol de canonges. Transcrivim ací el text original en llatí del *Diplomatari*, Doc. 17061022.1, que tracta de la venda de dos cases per a liquidar les càrregues de l'herència, entre les quals inclou el següent censal: "*Item, pro solvendis et respondendis singulis anni vigesimo secundo die decembris, unica solutione regio coenobio et monialibus Sanctae Clarae, franciscani ordinis, urbis Setabis, ducentis solidis, valentiniae pecuniae, censualibus, quibus se Gaspar Bella, civis, originaliter oneravit ac cum luendi facultate pretio ducentarum librarum vendidit nobili Gaspari Sans, tutori et curatori heredum Martini Pardo, instrumento per Martinum Thomam Real, notarium, vigesimo primo die decembris, anni millesimi quingentesimi octuagesimi tertii recepto. Et postea, pro solvendis eisdem ducentis solidis nobili Philippae Pardo, Gaspar Bella, civis, heres dicti Gasparis Bella, patris sui, instrumento per Jacobum Lloret, notarium, vigesimo die februarii anni millesimi sexcentissimi sexti recepto, vendidit Thomae Real, civi, quondam fundum et terras in horta Setabis, districtu de Meses positum. Dicta nobilis Philippa Pardo, instrumento per dictum Jacobum Lloret, notarium trigesimo primo die januarii anni millesimi sexcentissimi decimi recepto, dictum censum Martino Pardo, fratri suo, transtulit.*" Com es veu, el text no nomena la hipoteca-pont de 1588, que sí cita la relació del Doc. 170506.03.2, transcrit en la nota següent.

tes y cinquanta lliures, y annua pensió de dos-cents y cinquanta sous, reduhits etc., a favor de la administració de don Ximén Pérez Joan, pagadors cascun any en sis del mes de dehem-bre. El qual censal fonch impossat especial y expressament sobre trenta y tres fanecades de terra, poch més o menys, part de la heretat dita la Alqueria de Pròxita, que huý posseheix lo dit don Joan de Pròxita y Cerdà en la horta de dita ciutat de Xàtiva.”⁴

D'on li venia la propietat de l'alqueria? Formava part del cos de l'herència paterna i per tant l'hauria adquirida son pare, el segon Gaspar Bella, metge? Hi havia relació entre aquell primer censal de dos-cents lliures i la terra de la partida de Meses? Res diuen els documents, així que tampoc podem afirmar que fora un bé patrimonial heretat pel tercer Gaspar Bella que va hipotecar una part per una quantitat superior.



Firma del familiar del Sant Ofici de la Inquisició Gaspar Bella Real en un document de 1641. AHN. Inquisición 625.7.

Mort també en 1603 el tercer Gaspar Bella, el seu fill homònim, Gaspar Bella Real, va decidir en 1606 vendre l'alqueria al mig germà de sa mare, Tomàs Real Peris. L'Alqueria de Bella passà a ser, no sabem si també a dir-se, Alqueria de Real.

II.2.- L'heretat dels Real.

Els següents titulars, Tomàs Real Peris, el fill, Tomàs Real Malferit i la viuda d'aquest, Magdalena de València.

Tomàs Real Peris es va casar amb Anna Clara Malferit Forcadell, (Xàtiva 1599-1633),⁵ matrimoni del qual només sabem d'un fill, Tomàs Real Malferit, que va heretar de son pare els béns lliures i els vinculats, i es va convertir en el quart propietari conegut de l'alqueria. Ignorem on va nèixer i, pel que fa a l'any, considerem aproximat el de 1619. A partir d'ací, els esdeveniments es poden seguir amb certa seguretat. Tomàs Real Malferit es va casar amb Felipa Boil València, nascuda cap a 1617, filla de la seua cosina Magdalena València Real, i del seu primer marit, Miquel Joan Boil. La mort prematura d'aquest va permetre a Magdalena contraure un segon casament amb Joan de Pròxita Milà. Els problemes van sorgir arran de la mort de Tomàs Real Malferit, perquè, en no tindre fills, la seua viuda, Felipa va entrar en possessió de tot el patrimoni del marit, tant els béns lliures com els que havien estat vinculants, al considerar que, per no haver tingut fills, s'extingia el vincle.

Com era d'esperar, sa mare i el nou marit, Joan de Pròxita, no es conformaren i encetaren un procés per fer-se amb la part de l'herència de Tomàs, perquè estimaven que no havia decaigut la validesa del vincle. L'enfrontament va acabar en una concòrdia que tancava el litigi, segons la qual Felipa renunciava a dita herència en favor de sa mare: *“renúncia, a la herència del dit don Thomàs Real, y qualsevol dret que tinga y tenir puixa, així contra els béns de dit don Thomàs Real com contra els del vincle instituhit per dit Thomàs Real, en favor de la dita donya Madalena de València.”*

4. Vegeu en el *Diplomatari* el Doc. 17050603.2, en el que venen les successives transmissions de la propietat de l'alqueria.

5. Tenim constància del dit casament gràcies a la certificació del 25 de juliol de 1634 anotada en el llibre sacramental de la Seu per al curat d'Ontinyent on anava a casar-se en segones noces, en el qual es diu que havia enviutat d'Anna Forcadell. Hem advertit un error en el nostre *Diplomatari*, que esmenem ací: es tracta de la data de naixement de Tomàs Real Peris, que va ser als voltants de 1584, no 1554 com diu en les notes de peu de pàgina del *diplomatari*, números 1592 i 2864.

Per la seua part, sa mare, li respectava la dot i el creix així com el manteniment per vida de l'ús de la casa conjugal de la Plaça de Santa Tecla.⁶

II.3.- L'Alqueria de Pròxita.

La Guerra de Successió

Va ser així com l'heretat de la partida de Meses, que havia sigut dels Bella en el segle XVI i des de 1606 de Tomàs Real Agulló i Tomàs Real Malferit, pare i fill, va passar a pertànyer a Magdalena de València, esposa de don Joan de Pròxita Milà i, en faltar aquesta, en 1672, al seu fill don Jaume de Pròxita València, (Xàtiva 1622-1688) i a ser coneguda a partir d'aleshores com l'Alqueria de Pròxita, nom que va quedar fixat per a sempre, encara que posteriors propietaris ja no duien Pròxita com a cognom, però sí n'eren descendents.

Don Jaume de Pròxita és un personatge singular, fill de la seua època de bandositats, venjances i escopetades. Tenia relació d'amistat amb l'almirall d'Aragó, el virrei de València don Francisco de Cardona, que li va encarregar eliminar al xantre de la catedral de València, cosa que Jaume va dur a cap contractant a dos sicaris de Xàtiva, Joan Bixquert i Gaspar Diana. I, en altre moment, assassinà també en Xàtiva a don Eugeni Anguerot, per raó d'opo-

sar-se a la pretensió d'aquest de casar una filla amb el seu germà menut, Bernat de Pròxita.⁷

En 1660, Jaume de Pròxita que, com s'ha dit, vivia en la casa gran de la plaça de Santa Tecla, va concertar casament amb una veïna seua, Lluïsa Cerdà Malferit, filla del senyor de Cerdà i diputat del regne, don Jaume Cerdà Perpinyà, que vivia en la primera casa de ponent del carrer de Perpinyà, hui dit del Canonge Cebrià. El matrimoni va tindre tres fills: Joan, (Xàtiva 1663- Madrid? 1706), Hipòlita (Xàtiva 1665-1689), i Olfo, batejat en 1670 i mort en l'exili. Amb aquesta generació s'enceta una interessant trajectòria de l'alqueria.

A la mort de Jaume de Pròxita va heretar el seu primogènit, Joan de Pròxita Cerdà, (1663-1706) que es va afanyar a casar-se, als díhuit anys, també amb una veïna, Eulàlia Exea Belloch, tres anys major que ell. Un curiós casament perquè ella no venia de llinatges nobles, sinó de la classe de ciutadans, descendents de boticaris, llauradors i menestrals. Per la part de Belloch era germana de don Pere Belloch Borja, ennoblit, i batle reial, l'estament i càrrec als que aquest havia ascendit des de sa casa de llauradors del barri de San Pere. Un casament tan desigual no solia tindre altra explicació que una crescuda dot.⁸



Casa adquirida en 1614 per Tomàs Real Peris en la plaça de Santa Tecla, que va passar per casaments als Pròxita i els va pertànyer fins 1706.

La gran portada de pedra va ser afegida a finals del segle XIX.

A la dreta, escut de Joan de Pròxita Cerdà València Malferit, procedent de dita casa, hui en la casa del carrer Canonge Cebrià, 1. Fotos MGB.

⁶ Vegeu al *Diplomatari* el Doc. 16681112, sobre el clausulat de la concòrdia.

⁷ Les parcialitats i enfrontaments dins el capítol de la Seu de València van ser els desencadenants de la mort del chancre, com podeu consultar amb tot detall en l'excel·lent article d'Emilio Callado Estela, "El asesinato del chancre don Ventura Ferrer. Clérigos y bandos en la seo valentina seiscentista." *Hispania Sacra*, LXVI. 133, enero-junio 2014, 109-131, ISSN: 0018-215X, doi: 10.3989/hs.2013.048

⁸ Cal tenir present que els casaments eren concertats pels pares dels futurs contraents, sota certes condicions contractuals, unes estipulades en els Furs i altres de lliure elecció, recollides en els documents dits genèricament *cartes matrimoniales*.

En aquesta generació s'inicia la desbandada familiar amb motiu de la Guerra de Successió. Com passa en altres circumstàncies bèl·liques, distints membres d'una mateixa família, cosins, cunyats, abraçaren diferents opcions polítiques. Mentres Margarita Portadora, viuda de Jaume Lluís Cerdà, germà de la mare de Joan de Pròxita, va ser una botiflera enragée a la que paradoxalment li van cremar i arrasar la casa del carrer Canonge Cebrià, Joan i el seu germà Olfo es van decantar pel bàndol austriacista.⁹ Després del primer setge de Xàtiva pel comte de las Torres, Joan de Pròxita, capità de cuirasses, -dux equitum, diuen els documents- va enfilar el camí de Madrid per tal d'unir-se a les tropes de Nebot en auxili de l'Arxiduc que en aquell moment marxava des de Barcelona a la capital de la monarquia. En un lloc indeterminat dins l'episodi bèl·lic de la "Conquesta de Castilla", com ell li deia, va morir el 14 de juliol, després d'haver fet testament a la manera militar.¹⁰ Arribat el testament a Xàtiva i protocol·litzat pel també maulet i veí, el notari Josep Melis, van procedir a la partició de béns entre els hereus, que eren: la viuda, la filla i el germà. En el repartiment, l'Alqueria de Pròxita, en aquell moment d'una superfície de seixanta-sis fanecades de terra campa i moreres, i un valor de 5313 lliures li va pertocar a Olfo de Pròxita Cerdà, convertint-se en el següent propietari de l'heretat:¹¹

"Scienter et gratis, vendimus, concedimus ac tradimus, seu quasi tradimus tibi, dicto nobili Elfo de Proxita, nomine proprio praesenti et acceptanti, et tuis, quendam fundum, vulgo de

Proxita appellatum, unacum sexaginta quinque fanecati, paulo plus vel minus, aut quod est, terrae campa et moreti praedicto fundo annexis, situm et positum in Setaba horta, districtu de Meses.¹²

La nova situació jurídica de l'alqueria va durar ben poc. Mentres la germana i la neboda s'havien traslladat a viure a València on tenien molts parents, Olfo, amb una actitud prudent, es va retirar cap a Barcelona amb les tropes de l'Arxiduc junt als maulets més significats del regne, és a dir, en major perill, segons notícia que va recollir Narcís Feliu en el seu llibre publicat en 1709, *Anales de Cataluña y epílogo breve de los progresos y famosos hechos de la nación*.¹³ Mai més es va saber d'ell, potser moriria en l'estranger deixant en testament l'alqueria a la neboda. Però abans, l'Alqueria de Pròxita va ser confiscada com a béns dels rebels, i concedida al noble irlandès Tobías del Burgo, (*Bourke*) el qual va ser titular durant quinze anys.

En general, la restitució de béns confiscats per Felip V en el regne de València va començar arran de la Pau de Viena de 1725. Per alguna raó que ignorem, dos anys abans, en octubre de 1723, a través d'un apoderat, Tobías del Burgo va restituir l'alqueria a Antònia de Pròxita Exea, segons consta en un document de l'Arxiu del Regne de València,¹⁴ la qual es constituïa així en la següent propietària de l'Alqueria de Pròxita, i en la transmissora de la titularitat fins els nostres dies, a través de successius testaments i herències, dels que no tenim notícia. En canvi sí podem seguir

9 La germana, Hipòlita Leonarda, també casada amb un Exea, havia mort en 1689.

10 La frase textual és: "Estando para partirme en servicio del señor Carlos 3º, a la conquista de Castilla". El testament es conserva en l'ARV. Manaments i Empares. 1707. 3780, m 2, fol. 6, i va ser publicat per Ventura Pascual Beltrán, "Datos para la historia del exterminio de Játiva en la Guerra de Sucesión", en *Curiosidades Setabenses*. Xàtiva, Tipología Virgen de la Seo, 1926, Pp.69-70.

11 Sobre aquest interessant període, vegeu al *Diplomatari* els documents: Doc. 17060828, concedint poders per a la declaració d'hereus; Doc. 17061013 sobre inventari de censals.

12 *Diplomatari*. Doc. 17061017.2.

13 Narciso Feliu de la Peña i Farell, "Relación de valencianos que dexaron el reyno para seguir al rey Carlos III", en *Anales de Cataluña y epílogo breve de los progresos y famosos hechos de la nación. Tomo tercero [...]*, (Barcelona, per Juan Pablo Martí, 1709), Libro XXIII, Capítulo IX, 630.

14 Vegeu al *Diplomatari* el Doc. 17231008, transcrit de l'ARV, la secció clergat, 3014, *Libro de todas las mensas 1705-1723*. F. 138.

les petjades, amb els probables errors i els riscos que comporta l'absència de documents. La successió, que podria no ser exacta, almenys sí serà ben aproximada, des dels Pròxita als Valeriola, als Almodóvar y als Merry de Val.

II.4.- Titulars i possibles transmissors de la propietat de l'alqueria, els Valeriola, els comtes d'Almodóvar i els Díez de Rivera

1. **Antònia Pròxita Cerdà**, casada en 1699 amb Josep Valeriola Castellví, de València. Va morir cap a 1746.

2. **Joaquín Valeriola Pròxita**, nascut en Xàtiva en 1701. Regidor perpetu de València. Si va morir després de sa mare, hauria heretat la titularitat, cas contrari, hauria sigut el transmissor al seu fill. Es va casar en València amb Àngela Riambau Ruiz de Corella.

3. **Tomàs Valeriola Riambau**, (València 1734-1809), va ser un jurista molt competent del que hi ha abundant documentació i bibliografia, senyor d'Aiacor i Massalfassar. Casat en dos ocasions, la segona amb la xativina donya Juana Jordán Maltés. Sabem que va posseir l'alqueria perquè està així registrat en la relació confeccionada en 1790 per l'arquebisbe Fabián y Fuero per al comte de Floridablanca, en el capítol *Partido de San Felipe, partida de Meses*: "La alquería vulgo de Cuesta, de don Tomàs Valerdiola".¹⁵ No va tindre fills, pel que li va heretar la seua neboda Pascuala Valeriola, filla del seu germà Elfo.

4. **Elfo Valeriola Riambau**, nascut en València en 1740, senyor de Massalfassar. Casat amb Josefa Ortiz de Almodóvar Pasqual de Ibarra, germana de Rafael Ortiz de Almodóvar, Ier comte d'Almodóvar, del qual ella heretaria el títol. No va ser titular, perquè va heretar directament la seua filla. Ja tenim l'Alqueria de Pròxita en mans del llinatge Almodóvar.

5. **Pascuala Valeriola Ortiz de Almodóvar**, (València 1787-1851) filla d'Elfo i Josefa. III comtessa de Almodóvar. Es va casar amb Ildefonso

Díez de Rivera Muro. En 1834-1835 es va produir la desamortització que suprimia els vincles hereditaris. No es poden aventurar els següents propietaris de l'Alqueria de Pròxita, però sabem que en 2016 la va vendre a un veí de Xàtiva, Fernando Merry de Val Díez de Rivera, del que coneixem tots els antecessors directes fins a aquesta senyora Pascuala Valeriola; per tant, l'heretat que tenien en Xàtiva va anar passant de generació en generació. Són els següents:

6. **Ildefonso Díez de Rivera Valeriola**. (1816-1877). IV comte d'Almodóvar. Casat amb Francisca Muro Colmenares

7. **Pedro Díez de Rivera Muro**, (1843-1934). V comte d'Almodóvar. Casat amb Francisca Figueroa Torres.

8. **Pedro Díez de Rivera Figueroa**. (València, 1886-Madrid, 1967). VI comte de Almodóvar. Casat en 1911 amb Dolores Guillamás Caro (1888-1967).

9. **Cristina Díez de Rivera Guillamás**. Filla dels anteriors. Nascuda en 1913. El títol de comtessa d'Almodóvar l'heretà la seua germana. Es va casar amb Fernando Merry de Val Zapata (1902-1962).

10. **Fernando Merry de Val Díez de Rivera**, nascut en 1947. Que va ser la persona que va vendre l'Alqueria de Pròxita a Josep Gimeno Montell, el *cantaor* Botifarra.

III. LA RECUPERACIÓ

Arran de la darrera compra, l'explotació agrícola ha experimentat una extraordinària transformació, i la casa ha sigut restaurada quasi en la totalitat, sota la iniciativa incansable i meritoria del nou propietari i la direcció tècnica de l'arquitecte Vicent Torregrosa. A l'exterior s'han consolidat els enlluits, sense caure en la tentació d'unificar-los, el que hauria esborrat les fases de la història constructiva, i a l'interior s'han refet els forjats, la fusteria i els paviments, atenent alhora a la tàpia del corral.

¹⁵ Relación del Arzobispado de Valencia. Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores. Manuscrito 35. Hi ha còpia a l'AMX. En l'anotació ja figura amb el nom amb el que era coneguda, "Cuesta", que és un error del copista per "Cuesa", que és la grafia castellana de la pronunciació valenciana del cognom Juesas, atès que, per no existir en valencià el fonema J, els parlants l'asimilaven a la K: *Pácaro*, *Niño Quesús*, *Hinocosa*, etc.



Aspecte actual de l'Alqueria de Pròxita. Fotos MGB. 2025

IV. SOBRE EL NOM DE L'ALQUERIA

Fins ací, els documents coneguts ens han permés reconstruir més de quatre-cents anys de la història d'una propietat rústica, la qual cosa, *per se*, és un fet molt infreqüent, com infreqüent és que, amb més o menys fanecades, segons èpoques, s'haja conservat intacta fins els nostres dies. No voldríem acabar la successió de propietaris d'una heretat tan coneguda en la ciutat com la l'Alqueria de Pròxita o la Casa Pròxita sense fer alguna observació envers el nom.

Les heretats mitjanes i grans solen tindre noms propis que reconeixen, tant els documents i els llauradors de la partida on es troba com la població en general. Així com en el segle XVIII els censos fiscals o els Qüerns de la parròquia nomenen moltes alqueries, en els nombrosos documents que hem estudiat dels dos segles anteriors ne són ben poques: l'alqueria de la Marca, la del Pintor, la de Satorres, la de Reg Nou, la de Pròxita, l'heretat de Bru i poques més. Malgrat que la primera notícia que hem recollit de l'heretat és de l'any 1588, el text no li dona cap nom distintiu, el que no vol dir que no el tinguera o ne feren servir. Arran de passar a propietat dels Pròxita, els documents que la citen, que són més abundants, la singularitzaven amb el cognom del llinatge, Pròxita, i així ha arribat als nostres dies, encara que, a partir de cert moment, comanejant nom propi amb el dels arrendataris o mitgers.

Tots els propietaris d'heretats de certa extensió, a l'igual com feien els senyors territorials, arrendaven les terres per tal de tindre un ingrés segur sense els maldecaps de gestionar directament l'explotació, són els rendistes absentistes que al segle XIX es diuen *hacendados*. Ja en 1701 hi ha constància d'un arrendador de l'heretat Pròxita, com recull un document de 1707:

“Que dita herència al present no té effectes alguns promtes a que poder satisfer dit crèdit, si sols la paga que caurà en Quaresma primer vinent, de preu del arrendament de la cassa alqueria y terres en la horta de la present ciutat,

partida de Meses, que al present té arrendat Thomàs Portell, llaurador de la dita e present ciutat, ab acte rebut per Luís Colom, notari, en vint-i-huit de agost mil set-cents y hu.”¹⁶

D'acord amb aquest document, des de 1701 els Pròxita tenien l'alqueria arrendada a Tomàs Portell.¹⁷ Els arrendaments es formalitzaven per contracte davant un notari, i en ell es feien constar la duració així com les obligacions en espècie i en metàl·lic que havia d'abonar al propietari en determinades dates anuals.

A més, l'heretat, tot i estar tan a prop de la població que es podia anar i tornar en el dia, tenia una casa habitable on podia viure l'arrendador amb la família, una o més cavalleries per al conreu, i tot allò usual per a la subsistència en les cases de camp.

No tornem a tindre cap informació sobre mitgers fins l'any 1749, en que en el registre del baptisme de Maria Anna Cuesa Balaguer anotaren que era filla de Josep Cuesa Navarro, llaurador, “habitador en la huerta, en la Casa Pròxita”. Aquest Josep Cuesa va tindre deu fills entre 1745 i 1764, però només afegiren el detall que vivia en dita casa de l'horta en el baptisme d'aquesta segona filla, de la qual cosa no podem traure cap conclusió sobre si la família residia en ella tot el temps o no.

La següent ocasió en el que es nomena l'alqueria és en el registre de març de 1773 del baptisme d'un fill de Josep Cuesa Balaguer (1755-1813), Francisco Cuesa Ferri, “*hijo de Joseph Cuesa, labrador, y Josefa Ferri, consortes, habitadores en la huerta de esta ciudad y casa de campo de don Tomàs Valeriola. Nació en 9 de los corrientes. Padrinos Vicente Cuesa, labrador y Josefa Ferri, consorte de Josef Ferri, labrador.*” Per últim, hi ha una breu menció en la voluminosa “Relación del Arzobispado de Valencia”, enviada per l'arquebisbe Fabián y Fuero en 1790 al comte de Floridablanca, ja citada més amunt, en la que es diu que la casa Pròxita era coneguda vulgarment com de Cuesta. Aquell any podria ser mitger o arrendador Vicent Cuesa/Juesa, com figura en un testimoni que va deixar l'interessat, incís en el

¹⁶ *Diplomatari*. Doc. 17070121.

¹⁷ Tomàs Portell Abril, (1659-1717), llaurador del raval.



“Iso esta trapa Vicente Cuesa, el año 1791”. Inscripció en el brancal d’una de les finestres de l’alqueria. Foto MGB. 2016.

brancal d’una finestra de l’andana. El patronímic emprat, Vicente, ens planteja un problema menor d’identificació perquè si bé hem vist que en 1773 Josep Cuesa vivia en l’alqueria, qui va deixar el nom escrit en la finestra en 1791 va ser un germà, Vicente, però la devoció familiar a sant Vicent va fer que portaren eixe nom tres dels seus germans: Josep Vicent, nascut en 1746, Vicent Joaquim, batejat en 1752 i Vicent Joan, nascut en 1757, i no sabem de quin dels tres es tracta. Tampoc es pot assegurar que Vicent substituïra al seu germà Josep, que encara viuria molts anys, o si vivien els dos en l’alqueria o si vivia un i el del grafit anava a l’heretat regular o esporàdicament. En qualsevol dels casos, confirma l’estreta relació dels Cuesa amb la casa Pròxita.

Veiem, per tant, que a poc a poc es va produir una doble denominació, afavorida, en la nostra

opinió, per dos circumstàncies: l’absentisme i llunyania dels propietaris, i la persistència *visible* d’uns mateixos parcers o mitgers, els Cuesa, ací documentats durant mig segle i tres generacions, però no sabem fins a quan van continuar al cap de l’explotació.

Els Juesa

Qui eren els Juesa, d’on venien?. Juesa és un llinatge foraster, arribat a Xàtiva en el primer quart del segle XVII. Les recerques genealògiques situen l’origen del llinatge en el territori bisbal de Sogorb, disseminat per diversos municipis com Onda, Castelló, etc. No hem trobat cap notícia que vaja més enllà, encara que per la fonètica, tan poc valenciana, sembla procedent d’Aragó o Rioja. És ben evident que als capellans que anotaven els baptismes i els casaments, el cognom els resultava

estrany, i com passa en dites ocasions, l'ortografia emprada és notablement diversa, per això són difícils seguir les petjades de la família. Hem trobat el cognom escrit com Juesa, Juessa, Cuesa, Quesa, Queza, Fuesa i Duesa. Com diem més amunt, l'original i genuí era Juesa/Juessa, escrit de diverses maneres però pronunciat pel veïnat valenciano-parlant, que assimilava el fonema castellà /J/ al fonema /K/, com Cuesa, que és la grafia castellana que es va imposar.

El patriarca del llinatge, el primer de conegut, va ser el llaurador Mateo Juessa, casat en lloc ignorat cap a 1633 amb Anna Garcia, al qual tro-

bem registrat com a veí del barri del Mercat en els censos de població de Xàtiva de 1646 i 1667. Tots els descendents homes van ser llauradors i van viure durant segles en el mateix barri,¹⁸ encara que a l'hora dels registres sacramentals cal tenir en compte que fins 1775 estan recollits en els de la Seu. Quan l'arquebisbe Fabián y Fuero va delimitar els territoris parroquials per a que dugueren llibres autònoms, la línia divisòria amb la demarcació de la Seu va ser la carretera de València, de manera que les cases de camp situades a llevant, fins el Puig, com és el cas de l'Alqueria de Pròxita, quedaren assignades a Sant Pere.

¹⁸ Tenim identificats seixanta descendents de primer cognom Juesa-Cuesa, dels quals, un nombre indeterminat moriren de menuts, i altre contingent està format per les dones, amb les que es perd el llinatge a la següent generació.